

Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach

RYSZARD MOCHOCKI
ORCID: 0000-0002-8697-8290
ryszard.mochocki@ujk.edu.pl

Obrona konieczna i jej przesłanki w polskim prawie karnym

Necessary Defense and Its Premises in Polish Criminal Law

WPROWADZENIE

Jednym z elementów struktury przestępstwa jest bezprawność, czyli sprzeczność zachowania osoby z określoną normą prawną lub zespołem norm prawnych. W polskim prawie karnym ustawodawca przewidział mechanizm, w którym bezprawność zostaje niejako wyłączona, także dla czynów, które formalnie wpisują się w typ czynu zabronionego, a co za tym idzie nie mogą być wówczas uznane za przestępstwo. Dlatego przy badaniu okoliczności czynu zawsze należy zwracać uwagę na to, czy nie nastąpiła żadna z okoliczności wyłączających bezprawność. W tym zakresie literatura wyróżnia dwa rodzaje legalności. Legalność pierwotna oznacza sytuację, w której zachowanie osoby nie wypełnia znamion czynu zabronionego, a legalność wtórna oznacza sytuację, w której doszło do wypełnienia znamion czynu zabronionego, ale wystąpiły okoliczności wyłączające bezprawność¹.

Nawet w przypadku naruszenia normy prawnej nie można mówić o bezprawności, jeśli analiza okoliczności czynu wykaże, że naruszenie zostało przez ustawodawcę usprawiedliwione. Takie wyłączenie bezprawności jest kluczowe dla osoby, której działanie spełniło znamiona czynu zabronionego, ponieważ w rezultacie jej czyn nie jest traktowany jako przestępstwo i co do zasady nie pociąga za sobą odpowiedzialności karnej². W literaturze prawnokarnej używana jest

¹ R. Sosik, *Obrona konieczna w polskim i amerykańskim prawie karnym*, Lublin 2021, s. 81.

² *Ibidem*, s. 84.

często w stosunku do tych okoliczności zaproponowana przez W. Woltera nazwa „kontratypy”³.

Podziały kontratypów wynikają z ewolucji tej instytucji w czasie. Zmieniające się realia społeczne wymuszają kontratypizację nowych zachowań, co przyczynia się do bardziej precyzyjnego stosowania prawa. Ustawodawca formułuje kontratypy w sposób ogólny i abstrakcyjny, nie określając ustawowych podziałów na rodzaje kontratypów; wszelka ich klasyfikacja wywodzi się z nauki prawa, doktryny i praktyki prawnej⁴.

W literaturze przedmiotu stosowany jest najczęściej podstawowy podział na kontratypy ustawowe i pozaustawowe. Kontratypy ustawowe legalizowane są wprost w konkretnych przepisach Kodeksu karnego⁵, co wyklucza rozbieżność w poglądach nauki czy doktryny.

Do kontratypów ustawowych zalicza się

a) kontratypy części ogólnej Kodeksu karnego:

- obrona konieczna (art. 25),
- stan wyższej konieczności (art. 26),
- dozwolone ryzyko (art. 27);

b) kontratypy części szczególnej Kodeksu karnego:

- uzasadniona krytyka (art. 213),
- ostateczna potrzeba wojskowa (art. 319).

Przyjęcie kontratypu obrony koniecznej wymaga działania wyłącznie w celu obrony. Jeśli oskarżony działał nie tylko jako napadnięty, lecz także jako napastnik (np. dążąc do odwetu za wcześniejsze krzywdy), takie zachowanie wyklucza możliwość zastosowania normy przewidzianej we wskazanym przepisie⁶. Należy również zauważyć, że jeśli zamach na dane dobro został spowodowany niewłaściwym zachowaniem napadniętego (w postaci niegrzeczności, złośliwości itp.), to nie jest to powodem do odmówienia mu prawa do obrony koniecznej⁷.

Teza, jaką postawiono w artykule, jest następująca: Instytucja obrony koniecznej w polskim prawie karnym, regulowana przez art. 25 k.k., stanowi kluczowy mechanizm ochrony dóbr prawnych w sytuacjach bezpośredniego i bezprawnego zamachu, odzwierciedlając dynamiczne napięcie między potrzebą ochrony indywidualnych i społecznych interesów a ograniczeniami wynikającymi z zasad proporcjonalności i konieczności obrony. Interakcja występująca między subiektywnymi percepcjami zagrożenia, obiektywnymi kryteriami oceny bezpośredniego niebezpieczeństwa i wymogami proporcjonalności środków obronnych

³ L. Gardocki, *Prawo karne*, Warszawa 2011, s. 112.

⁴ J. Warylewski, *Prawo karne. Część ogólna*, Warszawa 2020, s. 306.

⁵ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz.U. 1997, nr 88, poz. 553), dalej: k.k.

⁶ T. Jankowiak, *Granice obrony przed przemocą psychiczną w ramach instytucji obrony koniecznej*, „Palestra” 2023, nr 10, s. 81.

⁷ *Ibidem*.

uwypatnia złożoność prawnych, etycznych i społecznych aspektów samoobrony, wymagając ciągłego dialogu między teorią prawną, praktyką sądową i społecznymi oczekiwaniami w zakresie jej dopuszczalności.

Celem artykułu jest analiza i ocena funkcjonowania obrony koniecznej w polskim systemie prawnym, z uwzględnieniem jej założeń, interpretacji i zastosowania w praktyce sądowej. Na uwagę zasługuje nie tylko wyjaśnienie teoretycznych podstaw obrony koniecznej i jej roli w prawie karnym, lecz także ocena tego, jak obecne regulacje i orzecznictwo reagują na potrzeby ochrony dóbr prawnych w dynamicznie zmieniającym się społeczeństwie.

Wykorzystano takie metody badawcze jak: dogmatyczna metoda prawnicza (polega na analizie obowiązujących przepisów prawa, w tym przypadku art. 25 k.k., oraz ich interpretacji), analiza orzecznictwa (badanie i interpretacja orzeczeń sądowych, w tym Sądu Najwyższego, dotyczących obrony koniecznej), studium literatury przedmiotu oraz krytyczna analiza prawa.

POJĘCIE I GENEZA OBRONY KONIECZNEJ

Obrona konieczna odnosi się do sytuacji, w której występuje bezpośrednie i aktualne zagrożenie, zachodzące „tu i teraz”, wobec którego osoba zagrożona nie ma możliwości oczekiwać na pomoc ze strony organów publicznych. Nie jest to jednak działanie skierowane przeciwko osobie, która tylko potencjalnie może stać się napastnikiem; nie jest to również próba prewencyjnego neutralizowania zagrożenia czy też reakcja odwetowa mająca charakter zemsty⁸.

Podkreślenia wymaga stwierdzenie, że prawo do obrony stanowi jedną z podstawowych zasad procesu karnego⁹. Współczesny kształt instytucji obrony koniecznej jest wynikiem wielowiekowej ewolucji. Jej historia sięga prawa dwunastu tablic z V w. p.n.e., które m.in. zezwalało na bezkarne pozbawienie życia złodzieja przyłapanego na gorącym uczynku, jeśli ten stawiał opór bronią. Uznaje się, że podstawę prawną obrony koniecznej jako pierwszy sformułował rzymski prawnik Marek Tulliusz Cyncero w obronie Milona, stosując wyrażenie *vim vi repellere licet*, czyli „siłą wolno odeprzeć siłą”. Teza ta – przyjęta w źródłach prawa rzymskiego oraz w dzisiejszych czasach – często jest powoływana dla uzasadnienia prawa do stosowania obrony koniecznej. Obrona konieczna uzyskała pełniejszy rozwój w Rzymie, kiedy Cynceron wywodził jej zasady z przyrodzonego prawa człowieka, opartego na ludzkiej naturze, która nie wymaga uzasadnienia (*lex nata*). Ta koncepcja jest zgodna z instynktem samozachowawczym, nakazu-

⁸ D. Adamczyk, W. Adamczyk-Bębas, S. Bębas, *Wobec przemocy. Wychowanie, profilaktyka, wsparcie*, Kraków 2021, s. 25.

⁹ J. Karaźniewicz, *Prawo do obrony w trybach szczególnych postępowania karnego*, „Studia Prawnoustrojowe” 2023, nr 60, s. 161.

jącym obronę przed atakiem na własne dobro, co prawo powinno respektować, umożliwiając uniewinnienie za szkody wyrządzone napastnikowi w ramach obrony koniecznej¹⁰.

Ogólna konstrukcja obrony koniecznej została sformułowana w niemieckiej ustawie karnej z 1532 r., w której określono obronę konieczną jako odparcie bezprawnego zamachu skierowanego przeciwko prawnie chronionemu dobru danej osoby w postaci życia, zdrowia lub czci. Niemiecka ustawa karna nie przewidywała jednak wymogu proporcjonalności między atakiem na wskazane dobra a działaniami użytymi w trakcie obrony. W czasie jej obowiązywania z pewnością użycie przemocy fizycznej podczas obrony przed przemocą psychiczną (jak np. zniewaga) było dopuszczalne¹¹.

Austriacki Kodeks karny z 1787 r. wprowadził wymóg stosowania w obro-
nie środków proporcjonalnych do zagrożenia. Niektóre kodeksy karne z XIX w., w tym niemiecki Kodeks karny z 1871 r. i austriacki Kodeks karny z 1852 r., usprawiedliwiały przekroczenie granic obrony koniecznej, jeśli broniący się był w stanie przerażenia, obawy lub strachu. Polskie ustawodawstwo XX w., w tym art. 21 Kodeksu karnego z 1932 r.¹², przewidywało karę za przekroczenie granic obrony koniecznej poprzez eksces intensywny, czyli nieproporcjonalność między środkami obrony a działaniami atakującego, oraz eksces ekstensywny, oznaczający obronę spóźnioną lub wyprzedzającą. Co istotne, w przypadku przekroczenia tych granic sąd miał możliwość zastosowania nadzwyczajnego złagodzenia kary lub zwolnienia od odpowiedzialności. Kodeks karny z 1969 r.¹³, oprócz rozróżnienia na eksces intensywny i ekstensywny, wprowadził również pojęcie ekscesu polegającego na sprzeczności z zasadami współżycia społecznego¹⁴.

Współcześnie wciąż aktualnym uzasadnieniem obrony koniecznej jest naturalne oraz przyrodzone, wręcz instynktowne prawo każdego człowieka do obrony swoich dóbr, a idea solidaryzmu społecznego uzasadnia wystarczająco tzw. pomoc społeczną, czyli występowanie w obronie cudzych dóbr. W art. 25 § 1 k.k. zostały wskazane ustawowe znamiona obrony koniecznej, a mianowicie konieczność odpierania bezpośredniego, bezprawnego zamachu na jakiegokolwiek dobro chronione prawem. Znamieniem często pomijanym jest konieczność obrony, co wynika z traktowania słów „w obronie koniecznej” jako części definiendum. Konieczność obrony należy analizować w sensie humanistycznym i społecznym. O konieczności obrony (jej nieodzowności, niezbędności) nie decyduje proporcja

¹⁰ M. Ćwikła, M. Ściechowicz, *Obrona konieczna w świetle nowelizacji z 8 grudnia 2017 roku*, „Kortowski Przegląd Prawniczy” 2020, nr 3, s. 6.

¹¹ T. Jankowiak, *op. cit.*, s. 80.

¹² Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 lipca 1932 r. – Kodeks karny (Dz.U. 1932, nr 60, poz. 571).

¹³ Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. – Kodeks karny (Dz.U. 1969, nr 13, poz. 94).

¹⁴ T. Jankowiak, *op. cit.*, s. 80.

między wartością dobra bronionego oraz dobra poświęconego (nie obowiązuje zasada proporcjonalności) ani możliwość uniknięcia zamachu, np. poprzez ucieczkę, ukrycie się lub spodziewaną pomoc osób trzecich (nie obowiązuje zasada subsydiarności). Natomiast ucieczka jest pasywną formą obrony. Aktywna obrona nie tylko jest dopuszczalna, lecz także jest najbardziej typowym przejawem realizacji przysługującego prawa do obrony¹⁵.

Obrona konieczna jest jedną z najważniejszych instytucji w prawie karnym, ponieważ pozwala na ochronę bezprawnie oraz niesłusznie zaatakowanego dobra prawnego, ale przede wszystkim – jak wskazał Sąd Najwyższy – „instytucja obrony koniecznej ma za zadanie kształtowanie zasady, że prawo nie może ustępować przed bezprawiem”¹⁶. Dla uznania kontratypu obrony koniecznej konieczne jest działanie stricte w celu obrony. Jeśli oskarżony nie ograniczył się do roli napadniętego, lecz również działał jako napastnik (np. dążąc do rewanzu za wcześniejsze krzywdy), uniemożliwia to zastosowanie normy z przepisu. Należy dodać, że prowokowanie ataku przez niewłaściwe zachowanie, jak niegrzeczność czy złośliwość, nie pozbawia prawa do obrony koniecznej¹⁷.

Konkludując, obrona konieczna to instytucja zawarta w Kodeksie karnym, zgodnie z którą w przypadku, gdy zaatakowano w sposób bezpośredni i bezprawny jakiegokolwiek dobro chronione prawem, można ten atak odeprzeć bez ponoszenia w związku z tym odpowiedzialności karnej¹⁸.

PRZESŁANKI OBRONY KONIECZNEJ

Instytucję obrony koniecznej reguluje przepis art. 25 k.k., który stanowi, że nie popełnia przestępstwa, kto w obronie koniecznej odpira bezpośredni, bezprawny zamach na jakiegokolwiek dobro chronione prawem. Art. 25 § 1 i 2 k.k. wyznacza następujące przesłanki kontratypu obrony koniecznej: 1) zamach na jakiegokolwiek dobro chronione prawem; 2) bezprawność zamachu; 3) bezpośredniość zamachu; 4) odpieranie zamachu; 5) konieczność obrony; 6) współmierność sposobu obrony do niebezpieczeństwa zamachu¹⁹.

W literaturze przedmiotu eksponowany jest pogląd, że przepis ten jest mało precyzyjny, ponieważ odnosi się do popełniania przestępstwa, a nie samego czynu zabronionego, przez co niedokładnie określa funkcję obrony koniecznej. Ustawodawca wyznaczył jednak pewien zespół znamion obrony koniecznej, na

¹⁵ K. Klokowski, *Prawne aspekty wykorzystania dalekowschodnich sztuk walki w sytuacji przekroczenia granic obrony koniecznej w polskim prawie karnym*, „Gdańskie Studia Azji Wschodniej” 2023, nr 23, s. 196.

¹⁶ Wyrok SN z dnia 27 lipca 1973 r., IV KR 153/73, OSNKW 1974, nr 1, poz. 5.

¹⁷ T. Jankowiak, *op. cit.*, s. 81.

¹⁸ *Ibidem*, s. 79.

¹⁹ P. Daniluk, [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, red. R.A. Stefański, Warszawa 2020, s. 275.

które wskazuje literalne brzmienie przepisu. Są nimi: konieczność, odpieranie, bezpośredniość, bezprawność i zamach²⁰.

Obowiązujący polski Kodeks karny nie wprowadza ograniczeń co do zakresu czy rodzaju dóbr prawnych podlegających obronie koniecznej. Zakres tych dóbr jest szeroki. Możliwa jest obrona każdego dobra pozostającego pod ochroną prawa. Nie ma racjonalnych powodów, by ten stan zmieniać. Istotny jest jednak sposób wykonywania obrony, który nie może przekroczyć jej granic. Jest to zatem każde dobro znajdujące się pod ochroną prawa, lecz Kodeks ich nie wylicza. Dopuszcza obronę każdego, bez jakiegokolwiek różnicy i wyjątków. Mogą więc wchodzić w grę zarówno bezpieczeństwo i suwerenność, niepodległość, ustrój konstytucyjny państwa, jak i wszelkie inne dobra publiczne, tj. należące do państwa, organizacji o różnej strukturze, której przysługuje prawo własności, oraz prywatne, osobiste – własne i innych osób – życie, zdrowie, wolność człowieka, jego nietykalność, cześć i godność, mienie, porządek, spokój publiczny, tajemnica państwowa, służebność gruntowa itp.²¹.

Bezprawny zamach, który może stanowić podstawę do stosowania obrony koniecznej, może zwracać się przeciwko jakimukolwiek prawnie chronionemu dobru. Właściwie każde naruszenie sfery prawnej innej osoby może uzasadniać, w pewnych okolicznościach, odparcie w postaci obrony koniecznej. Atak przeciw prawnemu działaniu jest zawsze zamachem bezprawnym. Poprzez zamach należy rozumieć niebezpieczne zachowanie człowieka, które narusza lub zmierza do naruszenia cudzych dóbr chronionych prawem, czyli do stworzenia niebezpieczeństwa dla dobra, które jest objęte prawem. Pojęcie zamachu występujące w art. 25 § 1 k.k. nie musi być rozumiane jako zachowanie, które jest niebezpieczne, to znaczy takie, które wiąże się z występowaniem przymusu fizycznego, który stanowi w przyszłości niebezpieczeństwo dla zdrowia i życia ludzkiego; może być to także agresja słowna. Zamach wiąże się z działaniem czynności zmierzających ku wywołaniu określonego skutku, który jest zamierzony.

Ważną przesłanką obrony koniecznej jest odpieranie zamachu. Instytucja obrony koniecznej może mieć miejsce przy odpieraniu zamachu zarówno na dobro własne, jak i na dobro innej osoby (pomoc konieczna)²². Sąd Apelacyjny w Łodzi stwierdził, iż „przepis art. 25 § 1 k.k. stanowi między innymi, że nie popełnia przestępstwa ten, którego zachowanie polega na odpieraniu zamachu. Odpierać to tyle, co zmuszać przy użyciu siły do odwrotu, cofnięcia się, odstąpienia od czegoś; odrzucać, odepchnąć kogoś siłą”²³. Odpieranie, rozumiane jako przeciwstawianie się, stawianie czynnego oporu, dotyczy strony podmiotowej obrony

²⁰ J. Warylewski, *op. cit.*, s. 317.

²¹ *Nowe kodeksy karne z 1997 r. z uzasadnieniami*, Warszawa 1997, s. 130.

²² Postanowienie SN z dnia 11 lutego 2021 r., V KK 531/20, LEX nr 3123805.

²³ Wyrok SA w Łodzi z dnia 26 lipca 2000 r., II AKa 131/00, LEX nr 47743.

koniecznej i sprowadza się do celowości działania. Istotą odpierania mieszczącego się w granicach obrony koniecznej jest fakt, że jeżeli podmiot staje w obronie dobra nienależącego do niego, to ze społeczno-prawnego punktu widzenia realizuje on ochronę bezpieczeństwa i porządku publicznego, korzystając tym samym z ochrony dla funkcjonariuszy publicznych przewidzianej przepisami prawa²⁴. Odpieranie jako „podmiotowy element działania w obronie koniecznej ułatwia rozgraniczenie rzeczywistych działań obronnych od społecznie negatywnych aktów zemsty, samosądu lub chuligaństwa”²⁵.

Sąd Najwyższy w swoim orzecznictwie podkreśla, że napadnięta osoba ma prawo użyć wszelkich środków uznanych za konieczne do odparcia napastnika. Użycie środków, które w danych okolicznościach są przez napadniętego uznawane za niezbędne i które zgadzają się z obiektywną oceną sytuacji, nie jest przekroczeniem obrony koniecznej. Na przykład zastosowanie niebezpiecznego narzędzia, jeśli napadnięty nie posiadał innego, mniej niebezpiecznego, ale równie efektywnego sposobu obrony i gdy zdarzenie zagrażało jego życiu lub zdrowiu, nie może być uznane za nadużycie. Przyznanie jednostce prawa do obrony przed zamachem na jego dobra prawnie chronione wynika bowiem z natury człowieka, która nakazuje mu podejmować obronę przed atakiem skierowanym w jego stronę²⁶.

Cecha konieczności obrony, będąca przedmiotem wielu kontrowersji w kontekście obrony koniecznej, wymaga rozstrzygnięcia, czy obrona ta jest instytucją autonomiczną czy też ma charakter subsydiarny.

Przyjęcie samoistnego charakteru obrony koniecznej oznacza uznanie, że usprawiedliwienie działań obronnych leży już w samym podjęciu przez napastnika zamachu na jakiegokolwiek dobro chronione prawem. Zgodnie z orzecznictwem Sądu Najwyższego obrona konieczna ma charakter samoistny, za sprawą czego przysługuje ona zaatakowanemu zawsze, nawet jeśli ma możliwość uniknięcia zamachu poprzez ucieczkę, ukrycie się przed napastnikiem lub wezwanie pomocy. Wystarczającym warunkiem uznania, że oskarżony działał w obronie koniecznej, jest ustalenie, że w chwili bronienia się był świadomy istnienia bezpośredniego i bezprawnego zamachu na jakiegokolwiek dobro chronione prawem oraz – jak już wyżej wskazano – broni się poprzez użycie środków proporcjonalnych do działań naruszających dane dobra. Dodatkowo nie nakłada się na osobę odpierającą atak w ramach obrony koniecznej obowiązku wykazywania, że faktycznie odczuwa strach przed napastnikiem²⁷.

Stanowisko przyjmujące subsydiarny charakter obrony koniecznej interpretuje konieczność obrony jako brak realnej możliwości ochrony zaatakowa-

²⁴ J. Lachowski, A. Marek, *Prawo karne. Zarys problematyki*, Warszawa 2018, s. 122.

²⁵ Wyrok SN z dnia 30 grudnia 1972 r., Rw 1312/72, OSNKW 1973, nr 5, poz. 69.

²⁶ T. Jankowiak, *op. cit.*, s. 81.

²⁷ *Ibidem*, s. 82.

nego bezpośrednim i bezprawnym zamachem dobra prawnego, jak tylko przez poświęcenie dobra napastnika. Konieczność obrony nie odnosi się tu jedynie do sposobu obrony, ale przede wszystkim do decyzji o podjęciu działań obronnych kosztem dobra napastnika.

W doktrynie polskiego prawa karnego, a w szczególności w orzecznictwie sądowym, dominuje stanowisko opowiadające się za samoistnością obrony koniecznej²⁸.

Konieczność obrony wynika ze społecznej potrzeby ochrony posiadanych dóbr, która w sytuacji zagrożenia sprowadza się do przeciwstawienia się zamachowi na te dobra. Zgodnie ze stanowiskiem Sądu Najwyższego „konieczność jest relatywną względem zamachu zarówno co do sposobu, jak i środka obrony, przy czym granicę konieczności wyznacza odparcie zamachu, a nie szkoda napastnika”²⁹. Konieczność ta nie wynika z wartościowania ani porównywania wagi dwóch dóbr: ochranianego i narażanego w wyniku odpierania zamachu, a jej istotę stanowi poczucie powinności osoby wobec tego, aby odpierać atak celem ocalenia własnych dóbr, gdyż do obrony koniecznej wystarczy wystąpienie zamachu, a nie szkody na dobrach. Należy przy tym podkreślić, że konieczność dotyczy jedynie czynnego przeciwstawiania się bezprawiu, nie zaś ucieczki czy unikania przed zagrożeniem, które są uznawane za formy bierne. Z elementu konieczności w stosowaniu obrony wynika fakt, że osoba odpierająca zamach nie działa w sposób oparty na racjonalnej kalkulacji i doborze środków adekwatnych do zaistniałej sytuacji. Jej działanie jest często instynktowne, jednakże zawsze powinno być silniejsze od zamachu, by móc mu się skutecznie przeciwstawić³⁰.

Obrona konieczna powinna zawierać cechy obrony czynnej, co potwierdza stanowisko Sądu Najwyższego, które brzmi następująco: „Prawo do obrony koniecznej przysługuje zaatakowanemu zawsze i niezależnie od tego, że mógł uniknąć niebezpieczeństwa związanego z zamachem przez ucieczkę, ukrywanie się przed napastnikiem, wezwanie pomocy osób trzecich czy też poszukiwanie pomocy u znajdującego się w pobliżu przedstawiciela organów porządku publicznego (...). Osoba napadnięta ma prawo odpierać zamach wszelkimi dostępnymi środkami, które są konieczne do zmuszenia napastnika do odstąpienia od kontynuowania zamachu”³¹. W późniejszym postanowieniu Sąd Najwyższy przyjął, że „zamach może przyjąć formę zaniechania. Bierność objawiająca się w blokowaniu wejścia do kuchni po wodę stanowiła bezprawny zamach na dobra prawne, gdyż w sposób nieuprawniony przeszkadzała legalnej próbie odwrócenia skutków

²⁸ W. Wróbel, A. Zoll, *Polskie prawo karne. Część ogólna*, Kraków 2011, s. 353–354.

²⁹ Wyrok SN z dnia 20 lutego 1979 r., III KR 20/79, LEX nr 21800. Por. postanowienie SN z dnia 7 marca 2022 r., III KK 29/22, LEX nr 3409189.

³⁰ J. Warylewski, *op. cit.*, s. 318.

³¹ Postanowienie SN z dnia 16 listopada 2009 r., IV KK 105/09, OSNwSK 2009, nr 1, poz. 2257.

użycia gazu pieprzowego. Można to porównać do przypadku, gdy sprawca zadaje cios ofierze i powoduje krwotok, a następnie nie dopuszcza do niej pomocy medycznej, tarasując wejście do pomieszczenia, gdzie ofiara się znajduje³².

Ważną przesłanką obrony koniecznej, która wymaga analizy, jest bezpośredniość zamachu, upoważniająca do działań obronnych. Wynika z tego, że działania obronne mają być podjęte w czasie, w którym niebezpieczeństwo zagraża dobru prawnemu. Nie oznacza to, że zamach musi trwać. Zamach bezpośredni będzie zachodził już wtedy, gdy z zachowania napastnika jednoznacznie wynika, że przystępuje on do ataku na określone dobro prawne oraz istnieje wysoki stopień prawdopodobieństwa natychmiastowego ataku na to dobro³³. W praktyce bezpośredniość oznacza, że zamach występuje w tej konkretnej chwili lub okoliczności wskazują, że wystąpi lada moment. Niebezpieczeństwo dla dobra prawnego zatem musi być realne, tzn. zachowanie napastnika musi wejść już w taką fazę, że zwłoka w podjęciu działań obronnych może uczynić takie działania bezskutecznymi.

W zakresie bezpośredniości istotny jest również fakt, że osoba, której dobro prawne jest zagrożone zamachem, a więc znajduje się w bezpośrednim niebezpieczeństwie, nie musi czekać na rozpoczęcie ataku, aby stanąć w obronie koniecznej. Sąd Najwyższy przyjmuje, że bezpośredniość zagrożenia wchodzi w grę wtedy, gdy istnieje wysoki stopień prawdopodobieństwa, że zagrożone dobro zostanie zaatakowane niezwłocznie. Z tego orzeczenia wynika też, że „przyjęcie bezprawności nie wymaga, aby atak na dobro prawne już się rozpoczął albo żeby nastąpiło uszkodzenie dobra. Zamach wtedy już jest bezpośredni, kiedy z zachowania napastnika w konkretnej sytuacji jednoznacznie można wnioskować, że przystępuje do ataku na określone dobro prawne już zindywidualizowane oraz że istnieje wysoki stopień prawdopodobieństwa natychmiastowego podjęcia ataku”³⁴.

Jak twierdzi A. Marek, granicę początkową zamachu określa moment powstania niebezpieczeństwa, a granicę końcową – chwila jego ustania³⁵. Samo przygotowywanie zamachu nie uprawnia do wszczęcia obrony, musi on zaistnieć fizycznie. To samo dotyczy usiłowania, choć w tym wypadku uzasadnieniem są różne formy popełniania przestępstwa, które wyróżnia Kodeks karny. O ile więc usiłowanie może stanowić czyn bezprawny lub przestępstwo, o tyle może być podstawą do obrony koniecznej.

W doktrynie zwraca się uwagę na tzw. przerwę w atakowaniu, którą należy odróżnić od zaprzestania zamachu³⁶. Jest ona dokonywana np. w celu obrania bardziej dosadnych metod przez napastnika; uprawnia do obrony koniecznej,

³² Postanowienie SN z dnia 30 maja 2019 r., II KK 317/18, LEX nr 2690314. Por. wyrok SN z dnia 22 sierpnia 1996 r., IV KKN 48/96, OSP 1997, nr 10, poz. 187.

³³ W. Wróbel, A. Zoll, *op. cit.*, s. 347–348.

³⁴ Wyrok SN z dnia 11 grudnia 1978 r., II KR 266/78, OSNKW 1979, nr 6, poz. 65.

³⁵ A. Marek, *Prawo karne*, Warszawa 2006, s. 170.

³⁶ J. Warylewski, *op. cit.*, s. 319.

jeżeli nie budzi wątpliwości, że w najbliższym czasie dojdzie do kontynuowania zamachu. Bezpośredniość jest zatem kwestią, która każdorazowo podlega ocenie i nie da się jej jednoznacznie zdefiniować. W najogólniejszym ujęciu jako znamię obrony koniecznej można przyjąć, że bezpośredniość wynika z łańcucha zdarzeń, w którym zamach jest impulsem do obrony, nigdy na odwrót.

WSPÓLMIERNOŚĆ SPOSOBU OBRONY DO NIEBEZPIECZEŃSTWA ZAMACHU

W stosowaniu obrony koniecznej duże znaczenie ma jej współmierność. Z art. 25 § 2 k.k. należy wyprowadzić wniosek, że przesłanką obrony koniecznej jest współmierność sposobu obrony do niebezpieczeństwa zamachu. Ustalenie, czy przesłanka ta została spełniona, wymaga najpierw zbadania stopnia niebezpieczeństwa zamachu, a następnie zestawienia go z zastosowanym sposobem obrony³⁷. Skalę niebezpieczeństwa zamachu określa się w momencie jego wystąpienia, a nie wówczas, kiedy rozwinie się akcja obronna. Na ocenę stopnia niebezpieczeństwa zamachu oraz współmierności podjętych czynności obronnych wpływa wiele czynników. Do najważniejszych zalicza się: właściwości napastnika i broniącego się, stosunek ilościowy napastników do broniących się, środki zamachu i środki obrony, sposób ataku i sposób obrony oraz proporcję dóbr. Osoba napadnięta ma prawo odpierać zamach wszelkimi dostępnymi środkami, które są konieczne do zmuszenia napastnika do odstąpienia od kontynuowania zamachu³⁸.

Badając współmierność, należy brać pod uwagę oczywistą naturę obrony koniecznej, czyli fakt, że aby odeprzeć zamach, osoba broniąca dóbr musi stosować silniejsze środki niż napastnik, w przeciwnym razie obrona będzie nieskuteczna. W literaturze przedmiotu pojawia się twierdzenie, zgodnie z którym duża przewaga w sile napastnika uprawnia do stosowania silniejszych środków przez broniącego, gdyż istotą obrony koniecznej jest skuteczne odparcie zamachu, a nie pojedynek równych sobie³⁹. Należy również podkreślić, że współmierność dotyczy jedynie sposobu działania mającego odeprzeć zamach, nie zaś wartościowania narażanych dóbr, ponieważ Kodeks karny nie wprowadza legalnego zestawienia proporcji dóbr: atakowanego zamachem i naruszanego w wyniku stosowania obrony koniecznej. Podczas badania, czy przekroczono granice obrony koniecznej poprzez użycie nieproporcjonalnych środków obronnych, należy brać pod uwagę nie skutek danego działania obronnego, lecz jego charakter. Jak

³⁷ P. Daniluk, *op. cit.*, s. 285.

³⁸ Postanowienie SN z dnia 27 kwietnia 2017 r., IV KK 116/17, LEX nr 2284193.

³⁹ A. Marek, V. Konarska-Wrzosek, *Prawo karne*, Warszawa 2016, s. 172.

wskazuje Sąd Najwyższy⁴⁰, doznanie obrażeń ciała, które w konsekwencji doprowadziły do śmierci w wyniku odepchnięcia atakującego przez osobę broniącą się, samo w sobie nie jest równoznaczne z przekroczeniem granic obrony koniecznej, albowiem skutek obrony przed zamachem na dobro prawnie chronione nie obciąża osoby broniącej się, a napastnika⁴¹. Podobny pogląd wyraził Sąd Apelacyjny w Poznaniu: „Odpierającemu zamach wolno użyć skutecznego sposobu obrony, w tym niebezpiecznego narzędzia, chociażby napastnik takim narzędziem się nie posługiwał. *Ratio legis* obrony koniecznej wiąże się bowiem z zapewnieniem ofierze możliwości podjęcia wszelkich działań chroniących ją przed atakiem, a nie z tworzeniem po stronie napastnika uprawnienia pozwalającego mu zneutralizować działania obronne ofiary, które uzna on za niewspółmierne do jego zamachu”⁴².

Ważne stanowisko odnośnie do mierzenia sposobu obrony wartością zagrożonego zamachem dobra zajął W. Radecki. Jego zdaniem w obronie życia lub zdrowia nie będzie rażącym przekroczeniem spowodowanie uszkodzenia ciała lub nawet śmierci napastnika, jeżeli było to niezbędne dla odparcia zamachu. Natomiast nie można w obronie czci lub nietykalności cielesnej zabić lub spowodować ciężkie uszkodzenie ciała napastnika, chociażby nawet był to jedyny sposób odparcia zamachu⁴³. Podobnie wyraził to Sąd Apelacyjny w Krakowie: „(...) używanie śmiertelnościanego narzędzia (noża) przeciwko sprawcom niegroźnych zaczepki (...) byłoby wynaturzeniem instytucji obrony koniecznej”⁴⁴.

Oceniając proporcjonalność obrony do zagrożenia, szczególnej analizy wymaga granica obrony przy zamachach na mienie. K. Buchała postawił tezę, że „zadanie śmierci w obronie mienia zawsze oznacza przekroczenie granic obrony koniecznej (...) nawet wtedy, gdyby nie było innego sposobu uratowania tego mienia przed zagarnięciem”⁴⁵. Stanowisko to jest zgodne z art. 2 ust. 2 Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka, według którego „umyślne pozbawienie życia jest uważane za konieczne jedynie w obronie człowieka przed bezprawną przemocą”⁴⁶. Zdaniem A. Marka nieumyślne spowodowanie śmierci napastnika, także przy zamachu na mienie, samo przez się nie będzie stanowiło naruszenia przytoczonej normy konwencyjnej⁴⁷. Można więc stwierdzić, że

⁴⁰ Postanowienie SN z dnia 7 października 2014 r., V KK 116/14, Legalis nr 1079963.

⁴¹ T. Jankowiak, *op. cit.*, s. 81–82.

⁴² Wyrok SA w Poznaniu z dnia 6 kwietnia 2023 r., II AKa 60/23, LEX nr 3590015.

⁴³ W. Radecki, *Ocena współmierności sposobu obrony i niebezpieczeństwa zamachu*, „Nowe Prawo” 1977, nr 6, s. 860.

⁴⁴ Wyrok SA w Krakowie z dnia 18 września 2001 r., II AKa 18/01, KZS 2001, nr 11, poz. 29.

⁴⁵ K. Buchała, *Granice obrony koniecznej*, „Palestra” 1974, nr 5, s. 41–42.

⁴⁶ M. Szczepaniec, *Uregulowanie obrony koniecznej w k.k. z 1997 r. a Europejska Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 1999, nr 1, s. 119 i n.

⁴⁷ A. Marek, *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2012, s. 72.

warunkiem przyjęcia obrony koniecznej jest brak rażącej dysproporcji między wartością dobra zaatakowanego bezpośrednim i bezprawnym zamachem a wartością dobra napastnika, przeciwko któremu było skierowane działanie obronne⁴⁸.

Aktualnie obowiązująca kodyfikacja nie tylko korzysta z wcześniejszych Kodeksów karnych, lecz także wprowadza zupełnie nowe instytucje. W przypadku kontratypu obrony koniecznej takim novum jest wyłączenie karalności przestępstwa z uwagi na odpieranie zamachu na mir domowy (art. 25 § 2a k.k.) oraz z powodu działania pod wpływem strachu lub wzburzenia usprawiedliwionego okolicznościami zamachu (art. 25 § 3 k.k.). Rozwiązania z art. 25 § 2a i 3 k.k. wywołują liczne wątpliwości interpretacyjne. W doktrynie podkreśla się, że dokonanie prawidłowej oceny, czy ekscedent działał pod wpływem strachu lub wzburzenia usprawiedliwionych okolicznościami, jest utrudnione, gdyż wymaga wiedzy specjalistycznej⁴⁹. Zaniechanie korzystania z opinii biegłych ekspertów w tym zakresie może w konsekwencji prowadzić do nadmiernie szerokiego stosowania art. 25 § 3 k.k. przy jednoczesnym marginalizowaniu roli art. 25 § 2 k.k.⁵⁰.

Analizę ustawowych przesłanek obrony koniecznej z art. 25 § 3 k.k. należy przeprowadzić na interdyscyplinarnej płaszczyźnie łączącej psychologię i prawo – psychologię sądową oraz psychiatrię sądową. Prawo jest nauką dogmatyczną⁵¹, a psychologia jest nauką empiryczną⁵². Oznacza to, że czyn zabroniony jest od strony prawa formalnie jednorodny, a od strony psychologii ten sam czyn jest zróżnicowany, gdyż przedmiotem badań są: konkretny człowiek, jego temperament, emocje, tzw. tło sytuacyjne, czyli wpływ konkretnej sytuacji na zachowanie, reakcja jednostki na tę sytuację, indywidualne mechanizmy motywacyjne, radzenie sobie w stanie stresu sytuacyjnego, indywidualne mechanizmy samokontroli, uwarunkowania genetyczne wpływające na sposoby reagowania w sytuacji zagrożenia. Według J.M. Stanika należy uwzględnić także koncepcję psychologicznego położenia życiowego, wiążącą z danym zdarzeniem przeszłość i przyszłość, co jest niezbędne do pogłębionych analiz psychologicznych⁵³. Do spraw z art. 25 § 3 k.k. powinny być wykorzystywane również osiągnięcia psychiatrii w procesie karnym. Należy przyjąć, że dopiero interdyscyplinarna współpraca w dziedzinie prawa, psychologii i psychiatrii umożliwia właściwe ujęcie przesłanek z art. 25

⁴⁸ W. Wróbel, A. Zoll, *op. cit.*, s. 355.

⁴⁹ Wyrok SA w Katowicach z dnia 28 lutego 2006 r., II AKa 30/06, KZS 2006, nr 7–8, poz. 142.

⁵⁰ M. Czechowska, *Historia obowiązywania zasady vim vi repellere licet w polskim prawie karnym – ewolucja kontratypu obrony koniecznej*, „Folia Iuridica Universitatis Wratislaviensis” 2019, vol. 8, s. 27–37.

⁵¹ Zob. J. Izdebski, *Metody badań nauk społecznych w nauce prawa administracyjnego*, „Roczniki Nauk Prawnych” 2021, vol. 31(4), s. 27.

⁵² J.M. Brzeziński, *Czy kryzys wiarygodności w psychologii?*, „Przegląd Psychologiczny” 2023, vol. 66(1), s. 28.

⁵³ J.M. Stanik, *Psychologia sądowa*, Warszawa 2013, s. 388.

§ 3 k.k. Współpraca ta ma też procesowe podstawy w art. 193 § 1 i art. 202 § 1 k.p.k.⁵⁴ w zakresie przeprowadzenia dowodu z kompleksowej opinii biegłych sądowych psychiatrów i psychologa, gdyż w tego rodzaju sprawach stwierdzenie okoliczności, mających istotne znaczenie dla rozstrzygnięcia sprawy, wymaga wiadomości specjalnych (art. 193 § 1 k.p.k.). Kompleksowe opinie psychiatryczno-psychologiczne powinny wyznaczać standardy postępowania dowodowego w sprawie przekroczenia granic obrony koniecznej pod wpływem strachu lub wzburzenia⁵⁵.

PODSUMOWANIE

Analiza obrony koniecznej w kontekście polskiego prawa karnego, regulowanej przez art. 25 k.k., wykazała jej złożoność oraz dynamiczne napięcie między ochroną indywidualnych i społecznych interesów a wymogami proporcjonalności i konieczności obrony. Ustalenia dotyczące przesłanek kontratypu obrony koniecznej, takie jak bezpośredniość zamachu, konieczność obrony oraz współmierność sposobu obrony do niebezpieczeństwa zamachu, wskazują na kluczowe aspekty, które muszą być spełnione, aby działanie można było uznać za obronę konieczną. Sąd Najwyższy w swoim orzecznictwie zaznacza, że osoba napadnięta ma prawo do obrony wszelkimi dostępnymi środkami pod warunkiem, że są one konieczne do odparcia zamachu, co pokrywa się z obiektywną oceną sytuacji. Prawo do obrony koniecznej przysługuje zaatakowanemu niezależnie od możliwości uniknięcia niebezpieczeństwa, co podkreśla samoistny charakter tej instytucji. Wymóg współmierności sposobu obrony do niebezpieczeństwa zamachu wymaga dokładnej analizy stopnia zagrożenia i zastosowanych środków obronnych, z uwzględnieniem realnych kontekstów i specyfiki każdego przypadku. W praktyce orzeczniczej i doktrynalnych interpretacjach obrony koniecznej w polskim prawie podkreśla się jej fundamentalne znaczenie dla ochrony praw i wolności obywateli, jednocześnie wskazując na potrzebę ciągłego dialogu między teorią a praktyką w celu zapewnienia jej adekwatnego zastosowania. Ostatecznie obrona konieczna stanowi kluczowy element systemu prawnego, który musi równoważyć między prawem do indywidualnej samoobrony a zapewnieniem ogólnego bezpieczeństwa i porządku publicznego, co wymaga od prawodawców, praktyków prawa i teoretyków nieustannej refleksji i ewentualnej korekty przepisów, aby sprostać zmieniającym się realiom społecznym i etycznym.

⁵⁴ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego (t.j. Dz.U. 2024, poz. 37).

⁵⁵ A. Korpysz, *Przekroczenie granic obrony koniecznej w wyniku strachu lub wzburzenia usprawiedliwionych okolicznościami zamachu z art. 25 § 3 k.k. z perspektywy psychologicznej*, „Annales UMCS sectio G (Ius)” 2020, vol. 67(2), s. 112.

BIBLIOGRAFIA

Literatura

- Adamczyk D., Adamczyk-Bębas W., Bębas S., *Wobec przemocy. Wychowanie, profilaktyka, wsparcie*, Kraków 2021.
- Brzeziński J.M., *Czy kryzys wiarygodności w psychologii?*, „Przegląd Psychologiczny” 2023, vol. 66(1), DOI: <https://doi.org/10.31648/przegldpsychologiczny.9456>.
- Buchała K., *Granice obrony koniecznej*, „Palestra” 1974, nr 5.
- Czechowska M., *Historia obowiązywania zasady vim vi repellere licet w polskim prawie karnym – ewolucja kontratywu obrony koniecznej*, „Folia Iuridica Universitatis Wratislaviensis” 2019, vol. 8.
- Ćwikła M., Ściechowicz M., *Obrona konieczna w świetle nowelizacji z 8 grudnia 2017 roku*, „Kortowski Przegląd Prawniczy” 2020, nr 3.
- Daniluk P., [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, red. R.A. Stefański, Warszawa 2020.
- Gardocki L., *Prawo karne*, Warszawa 2011.
- Izdebski J., *Metody badań nauk społecznych w nauce prawa administracyjnego*, „Roczniki Nauk Prawnych” 2021, vol. 31(4), DOI: <https://doi.org/10.18290/rnp21314-2>.
- Jankowiak T., *Granice obrony przed przemocą psychiczną w ramach instytucji obrony koniecznej*, „Palestra” 2023, nr 10.
- Karaźniewicz J., *Prawo do obrony w trybach szczególnych postępowania karnego*, „Studia Prawno-ustrojowe” 2023, nr 60, DOI: <https://doi.org/10.31648/sp.8952>.
- Kloskowski K., *Prawne aspekty wykorzystania dalekowschodnich sztuk walki w sytuacji przekroczenia granic obrony koniecznej w polskim prawie karnym*, „Gdańskie Studia Azji Wschodniej” 2023, nr 23, DOI: <https://doi.org/10.4467/23538724GS.23.012.18158>.
- Korpysz A., *Przekroczenie granic obrony koniecznej w wyniku strachu lub wzburzenia usprawiedliwionych okolicznościami zamachu z art. 25 § 3 k.k. z perspektywy psychologicznej*, „Annales UMCS sectio G (Ius)” 2020, vol. 67(2), DOI: <http://dx.doi.org/10.17951/g.2020.67.2.111-127>.
- Lachowski J., Marek A., *Prawo karne. Zarys problematyki*, Warszawa 2018.
- Marek A., *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2012.
- Marek A., *Prawo karne*, Warszawa 2006.
- Marek A., Konarska-Wrzošek V., *Prawo karne*, Warszawa 2016.
- Nowe kodeksy karne z 1997 r. z uzasadnieniami*, Warszawa 1997.
- Radecki W., *Ocena współmierności sposobu obrony i niebezpieczeństwa zamachu*, „Nowe Prawo” 1977, nr 6.
- Sosik R., *Obrona konieczna w polskim i amerykańskim prawie karnym*, Lublin 2021.
- Stanik J.M., *Psychologia sądowa*, Warszawa 2013.
- Szczepaniec M., *Uregulowanie obrony koniecznej w k.k. z 1997 r. a Europejska Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 1999, nr 1.
- Warylewski J., *Prawo karne. Część ogólna*, Warszawa 2020.
- Wróbel W., Zoll A., *Polskie prawo karne. Część ogólna*, Kraków 2011.

Akty prawne

- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 lipca 1932 r. – Kodeks karny (Dz.U. 1932, nr 60, poz. 571).
- Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. – Kodeks karny (Dz.U. 1969, nr 13, poz. 94).
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz.U. 1997, nr 88, poz. 553).
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego (t.j. Dz.U. 2024, poz. 37).

Orzecznictwo

- Postanowienie SN z dnia 16 listopada 2009 r., IV KK 105/09, OSNwSK 2009, nr 1, poz. 2257.
Postanowienie SN z dnia 7 października 2014 r., V KK 116/14, Legalis nr 1079963.
Postanowienie SN z dnia 27 kwietnia 2017 r., IV KK 116/17, LEX nr 2284193.
Postanowienie SN z dnia 30 maja 2019 r., II KK 317/18, LEX nr 2690314.
Postanowienie SN z dnia 11 lutego 2021 r., V KK 531/20, LEX nr 3123805.
Postanowienie SN z dnia 7 marca 2022 r., III KK 29/22, LEX nr 3409189.
Wyrok SA w Łodzi z dnia 26 lipca 2000 r., II AKa 131/00, LEX nr 47743.
Wyrok SA w Krakowie z dnia 18 września 2001 r., II Aka 18/01, KZS 2001, nr 11, poz. 29.
Wyrok SA w Katowicach z dnia 28 lutego 2006 r., II AKa 30/06, KZS 2006, nr 7–8, poz. 142.
Wyrok SA w Poznaniu z dnia 6 kwietnia 2023 r., II AKa 60/23, LEX nr 3590015.
Wyrok SN z dnia 30 grudnia 1972 r., Rw 1312/72, OSNKW 1973, nr 5, poz. 69.
Wyrok SN z dnia 27 lipca 1973 r., IV KR 153/73, OSNKW 1974, nr 1, poz. 5.
Wyrok SN z dnia 11 grudnia 1978 r., II KR 266/78, OSNKW 1979, nr 6, poz. 65.
Wyrok SN z dnia 20 lutego 1979 r., III KR 20/79, LEX nr 21800.
Wyrok SN z dnia 22 sierpnia 1996 r., IV KKN 48/96, OSP 1997, nr 10, poz. 187.

ABSTRACT

One of the elements of the structure of crime is illegality. However, the legislator has provided a certain mechanism to exclude illegality. Article 25 of the Penal Code states the necessary defense as a circumstance excluding the illegality of an act, and a prohibited act committed under this condition of this counter-type becomes legal. Preventing the perpetrator from being held accountable is the subject of consideration in this study.

Keywords: criminal law; counter-type; necessary defense; illegality; crime

ABSTRAKT

Jednym z elementów struktury przestępstwa jest bezprawność. Ustawodawca przewidział jednak pewien mechanizm sprawiający, że bezprawność zostaje niejako wyłączona. W art. 25 Kodeksu karnego unormowano obronę konieczną jako okoliczność wyłączającą bezprawność czynu, a czyn zabroniony popełniony w warunkach tego kontratypu staje się legalny. Uniemożliwienie pociągnięcia jego sprawcy do odpowiedzialności stało się przedmiotem rozważań w niniejszym opracowaniu.

Słowa kluczowe: prawo karne; kontratyp; obrona konieczna; bezprawność; przestępstwo

